

1848 - 1918.
70 DE PAȘI PE DRUMUL EMANCIPĂRII NAȚIONALE ÎN SĂTMAR

Viorel Câmpean*
Marta Cordea**

Abstract: *The study highlights the main moments attesting the Romanians' struggle for national emancipation in the northwest of the country, Satu Mare and surroundings, by mentioning those historical documents that attest to this struggle, starting with the revolutionary year 1848, continuing with the efforts to establish in 1859 the first Romanian language school in the city and then the Astra Division, the Memorandum movement on the Satu Mare fields, the protest against adherence to the Episcopate of Hajdúdorog, the participation of the Romanian delegates on 1 December 1918 in Alba Iulia and the bloody events that followed in the coming months in this corner of the country.*

Keywords: national emancipation, Sătmar, 1848, Astra, 1918, Vasile Lucaciu, Petru Bran.

Demersul nostru are în obiectiv teritoriul de astăzi al județului Satu Mare, care nu coincide cu ceea ce numim îndeobște „Sătmarul istoric”. De aceea am folosit surse documentare care fac referire la evenimente sau personalități care au aparținut unor localități care făceau parte din comitatul Solnocul de Mijloc și, apoi, Sălaj dar și surse care astăzi prezintă istoriografia unor localități care aparțin acum județului Maramureș.

Perioada abordată de noi, 70 de ani de istorie, nu poate fi epuizată în paginile unui studiu. Ne-am propus doar să marcăm principalele momente din acest răstimp, în care și românii sătmăreni s-au încadrat în procesul de emancipare națională a românilor din nordul Transilvaniei. Nu am conturat în acest studiu biografiile celor care au activat în epocă, considerând că după 1989 au fost deja consacrate câteva volume personalităților sătmărene¹.

Momentul 1848 a avut efecte și în teritoriul de astăzi al județului Satu Mare, în toate cele trei unități administrative, adică în comitatele Sătmar, Solnocul de Mijloc și Ugocea.

În 12 martie 1848 vicarul greco-catolic de Șimleu, Alexandru Șterca Șuluțiu, trimitea o circulară preoților din vicariat, îndemnându-i să liniștească poporul. Același apel a fost repetat în 21 aprilie 1848². În 22 aprilie 1848 protopopul Grigore Pop făcea apel către preoții din Asuaju de Sus și Bârsău de Sus pentru a participa la Adunarea Națională din 3/15 mai 1848 de la Blaj³. În 18 aprilie 1848 juratul comitatens Kiss Gedeon transmitea către vicecomitele comitatului Sătmar, un raport, în care îl informează că în localitățile Ardușat, Lipău, Valea Vinului și Roșiori, locuitorii țin adunări și atacă proprietățile nobiliare. În 26 aprilie 1848 vicecomitele Sătmarului, Gabányi Sándor

* Dr., istoric, Biblioteca Județeană Satu Mare din Satu Mare; e-mail: viorel_campean@yahoo.com.

** Dr., istoric, Biblioteca Județeană Satu Mare din Satu Mare; e-mail: marticordea@yahoo.com.

¹ Viorel Câmpean, *Oameni și locuri din Sătmar*, vol. I, 2008, vol. II, 2010, vol. III, 2015, Satu Mare, Editura Citadela; Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *Oameni din Sătmar*, Satu Mare, Editura Solștițiu, 2000; George Vulturescu, *Cultură și literatură în ținuturile Sătmarului. Dicționar 1700-2000*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2000.

² *Lupta românilor din județul Satu Mare pentru făurirea Statului național unitar român. Documente 1848 – 1918* [în continuare: *Lupta românilor...*], București, 1989, p. 57-58, 61.

³ *Ibidem*, p. 62.

raporta ministrului de interne al Ungariei, Szemere Bertalan despre revoltele din Ciumești, Valea Vinului, Ardusat, Lipău și Resighea⁴. Forurile de conducere ale comitatului Sătmar adresează o cerere către palatinul Ungariei în 3 mai 1848, pentru introducerea statariului din cauza deselor răzvrătiri. Gabányi Sándor raporta în 7 mai ministrului de interne al Ungariei despre condamnarea la închisoare a 75 de iobagi, care au participat la acțiunile de răzvrătire din Resighea, Ciumești, Valea Vinului, Sanislău și Craidorolț, împreună cu cei de la Homorod și Moftinu Mic⁵. În 11 mai 1848 același vicecomite raporta forurilor superioare că și la Hurezu Mare au avut loc revolte, în fruntea răzvrătiților fiind preotul greco-catolic Moise Sora Noac⁶.

În 14 mai 1848 împluternicitul cu menținerea ordinii publice în comitatul Solnocul de Mijloc, Hatfaludi Elek, semna baronului Wesselényi Miklós, comisar regal pentru anexarea Partiumului la Ungaria, răzvrătiri și la Hodod⁷.

Oficialitățile au luat măsuri la Hurezu Mare, Moise Sora Noac fiind întemnițat la Carei. Acesta îi scria lui George Barițiu în 21 mai 1848 din temniță, unde se afla încarcerat, din 7 mai 1848, după ce sărbătorise „ziua libertății comune” cu credincioșii săi și cu cei din satul învecinat, Racova. În 26 mai acesta îi scria din nou, de această dată după eliberare; aflăm din această epistolă că erau întemnițați la Carei 327 de robi⁸.

În 28 iunie 1848 protopopul de Sărăuad, Ioan Pop Suduranul, aduce la cunoștință clerului din subordinea sa decretul imperial din 12/24 iunie 1848 privitor la români și îndeamnă poporul la liniște, asigurându-l că și celelalte deziderate susținute de românii transilvăneni la Blaj urmau să fie puse în aplicare⁹.

Preotul greco-catolic Moise Sora Noac îi relata lui George Barițiu în 4 august 1848 amănunte despre sinodul desfășurat între 29 iulie - 2 august 1848, privind adeziunea la ideile programului de la Blaj din 3-5 mai 1848. Protopopul Ioan Pop Suduranul îi înștiința pe preoții de sub jurisdicția lui, în 14 august 1848, despre regulamentul de desfășurare a adunărilor populare¹⁰. În 24 august 1848 palatinul Ungariei și ministrul Szemere Bertalan emit o dispoziție către conducerea comitatului Satu Mare de a se supune noului comisar regal Mihály Gábor (Gavril Mihali), care era împluternicit pentru a restabili ordinea și liniștea între românii răzvrătiți¹¹.

Poate că cel mai bun rezumat al celor petrecute în 1848-1849 în aceste părți, dar și pentru cele ce aveau să urmeze, îl face după 20 de ani de la acele evenimente unul dintre participanții la Adunarea de la Blaj, Petru Bran¹², un intelectual care avea să facă istorie în

⁴ *Ibidem*, p. 62-63.

⁵ *Ibidem*, p. 64-66.

⁶ *Ibidem*, p. 66-67.

⁷ *Ibidem*, p. 67-68.

⁸ *Ibidem*, p. 70-71.

⁹ *Ibidem*, p. 71-73.

¹⁰ *Ibidem*, p. 74-75.

¹¹ *Ibidem*, p. 75-77.

¹² Pentru biografia acestuia a se vedea Vasile Scurtu, *Petru Bran. Un luptător al trecutului românesc din Satu Mare*, Satu Mare, Tipografia Presa Liberă Satu Mare, 1939; Aurel Pop, *Petru Bran, un sătmărean ilustru*, în *Biografii pașoptiste (4). Omagiu dedicat istoricului Gelu Neamțu la împlinirea vârstei de 75 de ani*, coord. Ela Cosma, *Biografii istorice Transilvane VIII*, Cluj-Napoca – Găteanu, Argonaut Publishing – Symphologic Publishing, 2014, p. 145-175.

orașul Satu Mare. Articolul a apărut în „Federațiunea” (nr. 183 din 22 decembrie/3 ianuarie 1868) și era scris de către titularul catedrelor de limba și literatura română și cea de religie greco-catolică de la Gimnaziul Catholic Regesc din Satu Mare. Iată un pasaj edificator: „La anii libertății '48 - '49 ungerii prea încrezuți și amăgiți – bunaminte precum și astăzi și brațele lor, proclamară entuziasmați «o Maghiaria mare» visată numai prin poeți – marginile ei le delinieră prin fier și foc, iar propriul fundament îl clădiră cu ciment din sângele civil *slav, român și ungur*, va să zică forțară totul, în contra legilor naturii astfel edificiul lor ridicat pe nisip, s-a și minat de loc; dacă cumva ungerii noi mânuiesc și astăzi, pentru a atinge scopul final «o Maghiaria glorioasă» tot aceleași arme ori nu? Ne va arăta viitorul mai de aproape în rezultatele sale. Fie-ne însă destul a constata conform propusului, cum că precum nici la anii '48 - '49 așa mult mai înadins acum după două decenii pline de învăț, românul unguresc nici că a fost și nici va fi lut simplu în mâinile olarului”¹³.

Un prim efect al revoluției pașoptiste l-a reprezentat pentru Sătmar faptul că preoții puteau să consemneze în registrele parohiale în limba română, un lucru care astăzi poate părea minor.

Va urma o perioadă în care românii sătmăreni își exprimă tot mai des și tot mai accentuat dorința de emancipare națională.

În 4 februarie 1853, din Mocira, localitate aflată aproape de Baia Mare, intelectualii români din comitatul Sătmar înaintează guvernatorului civil și militar un document prin care solicită înființarea societății „Reuniunea pentru înființarea școalelor reale române din Comitatul Sătmarului” în scopul strângerii de fonduri pentru înființarea de școli românești¹⁴.

Înființarea de școli românești a fost o permanență și în următorii ani. O personalitate care avea să marcheze ceea ce era românesc în orașul Satu Mare, a fost protopopul greco-catolic Petru Bran, amintit deja de noi, care a reușit să înființeze în 1859 prima catedră de limba română la o școală din acest oraș, adică la Gimnaziul Catholic Regesc¹⁵. Pe lângă această catedră Petru Bran a reușit să înființeze și o Societate de lectură a elevilor români. A fost un colaborator la presa românească a vremii, fiind totodată unul dintre primii membri sătmăreni ai „Astrei”.

Vorbind despre „Astra”, semnalăm faptul că încă de la înființare Moise Sora Noac, paroh greco-catolic pe atunci într-o localitate situată între Seini și Baia Mare, Bozânta Mare, aducea omagii aceluși moment cu adevărat înălțător pentru românii transilvăneni, prin publicarea unei poezii în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”¹⁶. În grupul primilor membri sătmăreni ai „Asociațiunii” îi mai găsim, pe lângă Petru Bran și Moise Sora Noac, pe protopopii greco-catolici Teodor Szabo, Ioan Stan, Ioan Dărăbant, preoții Dumitru Keresztelki, Mihai Chirilă, Vasile Bonyi, dar și pe învățătorul Constantin Dragoș¹⁷.

În 12 septembrie 1861 un grup numeros de intelectuali români din Sătmar au adoptat un „act fundațional” pentru un gimnaziu românesc la Seini. Regăsim în lista celor care s-au

¹³ *Lupta românilor...*, p. 170.

¹⁴ *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională: Documente. 1848-1918*, București, 1981, p. 71-73.

¹⁵ *Lupta românilor...*, p. 130-138.

¹⁶ Viorel Câmpean, *Demersurile de înființare a „Astrei”, salutate în versuri de un preot sătmărean*, „Eroii neamului”, Satu Mare, an III, nr. 4(9), decembrie 2011, p. 25-27.

¹⁷ *Lupta românilor...*, p. 141-142.

aflat în acel grup numele majorității protopopilor greco-catolici din teritoriul Sătmarului, dar și al unor tineri profesori de la Beiuș, cu origini sătmărene: George Marchiș, Ioan Silviu Sălăgeanu, Ignațiu Sabo și Simion Popovici Desseanu¹⁸. De-a lungul anilor catedrele și chiar conducerea Gimnaziului Superior din Beiuș au fost asigurate de către preoți-profesori născuți pe meleagurile sătmărene. Și, lucru firesc, numeroși elevi sătmăreni și-au desăvârșit studiile în acest centru școlar și cultural al românilor din nordul de țară. Sătmărenii au organizat de-a lungul anilor numeroase colecte în sprijinul „școalelor” Beiușului dar și pentru ajutorarea unor tineri studioși în alte centre școlare sau universitare.

În 9 octombrie 1865 intelectualii români din comitatul Satu Mare s-au întâlnit la Carei, unde au conceput un memoriu adresat comitelui suprem George Károlyi, în care solicitau ca pe viitor să fie reprezentați în comitatele comitatense proporțional cu numărul lor. Pe lângă arhidiaconul din Carei, Toma Șorban, îi mai găsim printre semnatori pe protopopii și preoții greco-catolici Vasile Catoca, Dumitru Șincai, Vasile Vancai, candidatul de avocat Alexandru Ferentiu, studentul jurist Dumitru Pop și „moșierul” Costan Fabian. Dar, să vedem un fragment din text: „Știm preailustre domnule, că trebuie un tact deosebit, că trebuie să vă confrunțați cu mari greutăți pentru ca în împrejurările critice să poată fi aduse la unison diversele așteptări și fericirea patriei; știm că dintre aceste așteptări cea mai delicată este aceea privind satisfacerea intereselor naționale; găsim însă o speranță alimentată de tactul fin și dragostea de adevăr a preailustrității voastre, care are drept forță faptul că socotim să gustăm și pe viitor din fructul celei mai binecuvântate satisfacții”. Continuă apoi textul: „Cu stimă patriotică îndrăznim deci a cere preailustrității voastre să ne rezolvați aceste greutăți și neajunsuri și, având în vedere înalta funcție și influența puternică pe care o aveți, să binevoiți a dispune, ca în acele circumscripții în care locuiesc români, aceștia să fie reprezentați în comitetul comitatens cel central, cel de conscripție, ca și în comisiile de colectare a voturilor în mod corespunzător și potrivit principiului dreptății”¹⁹.

Petru Bran a publicat în „Sionul Românesc” (nr. 11, 11 iunie 1867) un articol intitulat „Un act demonstrator de o grijă adevărat pastorală”, ca un drept de replică la un text calomniator, semnat de un „anonim din Satu Mare”, apărut în „Magyar újság”. În articol se afirma că la Satu Mare nu este niciun român; Petru Bran era acuzat că îi fanatizează pe elevii români, „ca să-și denege naționalitatea maghiară”, că folosea în biserică limba română și că visa „o Dacoromânie”²⁰.

Instaurarea dualismului a stârnit reacții și în ținuturile Sătmarului. Români din acest comitat au redactat în iulie 1868 un protest în spiritul ideilor Pronunțamentului de la Blaj în care petenții reproduceau un pasaj din acel text care a devenit celebru: „Fiindcă între împrejurările prezente, nu ne-a rămas alt teren pentru a câștiga încuviințarea și valoarea convișunilor noastre politice, ne restrângem la descoperirea lor pe calea publicității, ca cel puțin [în] ăst mod să ne plinim datorința de cetățeni, năzuind tot una dată și a face un serviciu regimului prin descoperirea francă a nemulțumirilor provenitoare din purcederea dânsului întru afacerile Trans[ilva]niei”, iar apoi concluzionau: „Fiind pronunțamentul

¹⁸ *Ibidem*, p. 124-126.

¹⁹ *Ibidem*, p. 154-157.

²⁰ *Ibidem*, p. 160-162.

din 15 mai a.c. al românilor adunați pe *câmpul libertății* la Blaj sincera manifestare a celor mai drepte, juste și legale ofțări ale națiunii române de sub sceptrul austriac, subscrișii, ca fii adevărați ai națiunii române, ne ținem de o sfântă datorință a ne alătura pe lângă acel pronunțament, ceea ce prin aceasta în fața lumii și declarăm”²¹. Și de această dată printre semnatarii documentului, care a fost, de altfel, publicat în „Federațiunea” (nr. 134 din 12/24 septembrie 1868) îi găsim pe protopopii locurilor: Chiriac Barbul, George Maniu, Vasile Catoca, George Marchiș, preoții George Leucuția, Augustin Pelle, învățătorul George Papp și avocatul Alexandru Ferențiu.

Aceeași atitudine au avut-o și intelectualii din partea de est a județului Satu Mare, care redactează la 2 august 1868 în Bârsău de Jos un document asemănător celui emis din „comitatul Satu Mare” și publicat chiar mai curând în „Federațiunea” (nr. 133 din 10/22 septembrie 1868). Și în grupul semnatarilor de aici găsim în principal preoți ca: Nichifor Ossian, Daniel Vultur, Laurențiu Caba, Ioan Vașvari. Se poate spune că localitatea Bârsău de Jos a fost la începutul lunii august 1868 un centru al românismului, căci în 5 august 1868 este emisă de acolo o adresă a intelectualilor români din zona Codru la Pronunțamentul de la Blaj și la poziția susținută de deputații români în Parlamentul de la Pesta. Cu acea ocazie s-a discutat și problema contribuțiilor bănești pentru ridicarea unui monument dedicat lui Simion Bărnuțiu²². Presupunem că în centrul acțiunilor de la Bârsău de Jos a fost parohul local Ioan Șimon (1833-1898), un patriot, membru al „Astrei” care s-a remarcat și în susținerea soldaților români aflați în războiul pentru cucerirea independenței²³.

Atitudinea de atunci a conducerii bisericești greco-catolice de la Oradea este binecunoscută. Episcopul Iosif Papp-Szilagyi emitea în 28 septembrie 1868 o circulară în care avertiza preoții din dieceză să nu urmeze exemplul confrăților sătmăreni care aderaseră la Pronunțamentul de la Blaj. Iar motivația episcopului suna cam așa: „Dumnezeu ne-a așezat pe noi pe pământul acesta, pe care împreună cu ceilalți compatrioți l-am udat cu lacrimile și sângele nostru, aceasta este patria noastră în care vom trăi și vom munci, și putem fi aici fericiți, precum alții din alte ținuturi, fiind supuși credincioși împăratului nostru, ascultători de ocârmuire, împlinitori ai legilor patriei și însuflețiți de patriotism în care nimeni să ne întrecă. Aceasta este înțelepciunea acum și totdeauna, aceasta să o păziți și nu vă amețiți de fantezii pe care le răspândesc foile și unii oameni exaltați, care în toate soiurile de oameni se află și nici la noi [nu] lipsesc. Mai vârtos vă comand fraților ca să rămâneți pe lângă chemarea voastră cea preotească, că așa veți împlini fidelitatea către națiune de cumva prin voi se va lăți în dânsa religiozitatea și moralitatea. Așa va crește în națiune puterea morală care dă viață națiunii. Soarta națiunilor este în mâna lui Dumnezeu, aceluia vă rugați fierbinte ca să ne mântuim”²⁴.

În acest spirit Ordinariatul din Gherla a hotărât în 1870 îndepărtarea din parohia greco-catolică Satu Mare a lui Petru Bran. Acesta se adresează pentru sprijin canonicului de la Blaj, Timotei Cipariu. A urmat un calvar pentru acest devotat al limbii și națiunii române în Sătmar.

²¹ *Ibidem*, p. 163.

²² *Ibidem*, p. 164-167.

²³ Viorel Câmpean, *Oameni și locuri din Sătmar*, Satu Mare, Editura Citadela, 2008, p. 137-139.

²⁴ *Lupta românilor...*, p. 167-168.

Pe tărâm școlar lucrurile au evoluat, astfel că în 1870 a fost înființată o societate de lectură a elevilor români de la Gimnaziul din Baia Mare²⁵.

Un eveniment cultural cu importanță pentru românii din Transilvania și Ungaria era preconizat a avea loc în 1871 la Satu Mare, anume Adunarea Societății de teatru, în presa vremii subliniindu-se că era vorba de prima adunare a românilor din acest oraș, mobilizarea intelectualilor din comitat fiind remarcabilă²⁶. Președintele Iosif Hodoșiu și secretarul Iosif Vulcan anunțau că adunarea avea să aibă loc în data de 1 iunie 1871 (a cincea zi de Rusalii) la Satu Mare²⁷. Intelectualii români sătmăreni s-au adunat acasă la avocatul Alexandru Ferenciu pentru a pune la cale buna organizare a adunării²⁸. La 7 mai a avut loc ședința Societății de teatru, când sunt comunicate alte sume trimise de sătmăreni; regăsim în lungul șir de nume, intelectuali sătmăreni care aveau să se constituie într-un început de organizare românească în acest capăt de țară²⁹.

Adunarea avea să aibă loc abia peste un an, între 1-2 mai 1872. Numărul din 30 aprilie / 12 mai 1872 al „Familiei” este dedicat în întregime lucrărilor Adunării de la Satu Mare. În numărul următor începe publicarea discursului rostit de către Iosif Vulcan la Satu Mare, intitulat, *Schițe din istoria teatrului*³⁰.

Impresiile după această adunare nu au fost neapărat pozitive. Astfel, la rubrica *Bomboane* din revista „Familia” apărea următoarea glumă: „– Ce noutate ai aflat la adunarea de la Satu Mare? – Hainele ungurești pline de sînoare³¹ ale preoților români de pe acolo”³².

Holera din anul 1873 a făcut ravagii și în comitatul Satu Mare, în numeroase localități înregistrându-se numeroase decese cauzate de această molimă³³.

Se fac pași înainte în ceea ce privește educația românească în școlile din acest teritoriu. Astfel, la începutul anului 1875 se constituie Societatea de lectură a tinerilor români care studiau la Gimnaziul minorit din Carei, sub conducerea profesorului Teodor Dringo. Aflăm numele oficialilor: Ioan Buteanu – vicepreședinte, Alexandru Gozaru – notar al corespondențelor, Demetriu Filip – notar al ședințelor, George Buteanu – casier, George Berciu – bibliotecar, cu toții în clasa a V-a gimnazială³⁴.

Războiul de Independență a avut ecou și în părțile Sătmarului. În 13 iunie 1877 avocatul Dezideriu Borbolaî scrie lui George Barițiu la Brașov despre ofrandele strânse pentru ostașii români răniți în războiul pentru independență. Presa românească a consemnat cu bucurie această ofrandă³⁵. În listă, alături de acest avocat, îi mai găsim pe

²⁵ „Familia”, Pesta, VI, nr. 12, 22 martie/3 aprilie 1870, p. 142-143.

²⁶ *Ibidem*, VII, nr. 10, 7/19 martie 1871, p. 117; *Ibidem*, nr. 14, 36 aprilie 1871, p. 165-166; *Ibidem*, nr. 15, p. 178.

²⁷ *Ibidem*, VII, nr. 16, 18/30 aprilie 1871, p. 190.

²⁸ *Ibidem*, nr. 17, 25 aprilie/7 mai 1871, p. 201.

²⁹ *Ibidem*, nr. 18, 2/14 mai 1871, p. 214-215.

³⁰ *Ibidem*, VIII, nr. 19, 7/19 mai 1872, p. 217-218; *Ibidem*, nr. 20, 14/26 mai 1872, p. 230-233; *Ibidem*, nr. 21, 21 mai/2 iunie 1872, p. 244-245; nr. 22, 28 mai/9 iunie 1872, p. 251-252; *Ibidem*, nr. 23, 4/16 iunie 1872, p. 263-267; *Ibidem*, nr. 24, 11/23 iunie 1872, p. 275-277.

³¹ Șnururi, din cuvântul maghiar – zsinor – șnur.

³² „Familia”, Pesta, VIII, nr. 19, 7/19 mai 1872, p. 225.

³³ *Ibidem*, IX, nr. 27, 15/27 iulie 1873, p. 320.

³⁴ „Familia”, Budapesta, XI, nr. 2, 12/24 ianuarie 1875, p. 23.

³⁵ *Ibidem*, nr. 24, 12/24 iunie 1877, p. 284; „Gazeta Transilvaniei”, XL, nr. 43, 17/5 iunie 1877.

preotul Grigore Fabian, care donează 10 florini, pe proprietarul Iuliu Fabian, cu aceeași sumă, precum și pe alți doi tineri preoți greco-catolici, George Șuta și Ilie Turdeanu, care donează câte 2 florini. Cel care a inițiat donația și care a contribuit cu cea mai mare sumă a fost însă avocatul Dezideriu Borbola (500 franci). Toți acești contribuitori erau legați de localitatea Gidani (astăzi Sătmărel, cartier al municipiului Satu Mare)³⁶.

Către sfârșitul anului 1878 era numit, în postul de profesor de limba și literatura română la Liceul Catolic Regesc din Satu Mare, dr. Vasile Lucaciu, în locul repausatului Petru Bran³⁷. Putem spune că acest moment coincide cu începutul activității mai intense pe plan național a celui care avea să intre în istoria noastră cu supranumele de „Leul de la Șișești”. A ajuns la Șișești, făcând istorie, după ce a avut o soartă asemănătoare predecesorului său la catedra de limba și literatura română. Nu vom insista în aceste rânduri asupra biografiei acestei personalități carismatice care s-a născut pe meleaguri sătmărene în 1852 și a dus la îndeplinire înfăptuirea idealului național, trecând la veșnicie la puțină vreme după aceea, în 1922³⁸.

Un moment deosebit de important în istoria românilor de pe aceste locuri a fost Procesul Memorandului³⁹. Vasile Lucaciu a fost însoțit pe drumul pătimirii de mai mulți sătmăreni: avocații Andrei Cosma, Iuliu Coroianu, preoții greco-catolici Gavril Lazăr de Purcăreți, Vasile Pățașiu, Vasile Mureșan, Antoniu Băliban, Alexiu Berinde, Constantin Lucaciu, Ștefan E. Cucu, Ioan Farcău, Ștefan Pop, George Stanciu, Ioan Vașvari, învățători confesionali ca Teodor Medan sau Mihael Bobiș, dar și simpli „poporeni” precum Athanasie Demian sau George Filepp.

Unii români sătmăreni au ajutat și prin trimiterea de anumite bunuri celor închiși la Vaș. Astfel avem exemplul locuitoarei din Sătmar, Carolina Bărtaș care a trimis de mai multe ori poame⁴⁰.

Condamnații în procesul Memorandului au fost grațiați la 16 septembrie 1895. Cei mai mulți dintre ei au semnat un manifest de mulțumire, înmănat ministrului de justiție de către dr. Vasile Lucaciu și Iuliu Coroianu; ministrul le-a urat să se întâlnească cât mai curând în Parlament, Coroianu precizându-i că pentru aceasta ar trebui să fie modificată legea electorală⁴¹. Este important de amintit legătura de lungă durată pe care dr. Vasile Lucaciu a avut-o cu frații de dincolo de munți. El a ajuns în București la sfârșitul anului 1895, fiind ovaționat pe toate străzile pe unde a trecut⁴².

O mare importanță pentru românii din comitatul Sătmar au avut petrecerile populare, ca formă de manifestare a conștiinței naționale. În ianuarie 1884 la Pomi, notarul Gavril

³⁶ Viorel Câmpean, Mihaela Sălceanu, *Sătmărenii și Războiul pentru Independență*, în „Eroii neamului”, Satu Mare, IX, (serie nouă), nr. 1 (30), martie 2017, p. 32-35.

³⁷ „Familia”, Budapesta, XIV, nr. 86, 12/24 noiembrie 1878, p. 548.

³⁸ Liviu Botezan, *Activitatea politică a lui Vasile Lucaciu din perioada 1896-1905*, în *Biografii pașoptiste (3). Culegere de studii*, coord. Gelu Neamțu și Ela Cosma, *Biografii istorice transilvane IV*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011, p. 350-375.

³⁹ „Familia”, Oradea, XXX, nr. 14, 3/15 aprilie 1894, p. 168.

⁴⁰ Nicolae Josan, *Adeziunea populară la mișcarea memorandistă (1892-1895). Mărturii documentare*, București, Editura Științifică, 1996, p. 533.

⁴¹ „Familia”, Oradea, XXXI, nr. 37, 10/22 septembrie 1895, p. 444; *Ibidem*, nr. 38, 17/29 septembrie 1895, p. 456.

⁴² *Ibidem*, nr. 52, 24 decembrie 1895/6 ianuarie 1896, p. 624.

Barbul a fost cel care a organizat evenimentul, pentru ca în luna următoare, capelanul Andrei Pelle ajutat de clericul absolvent Vasile Sabo să facă același lucru la Roșiori (Vâșmort)⁴³. La 10 august a venit rândul altei localități de pe Valea Someșului, Lipău, să organizeze o astfel de manifestare, care se pare că a fost foarte reușită⁴⁴, pentru ca în 27 august la Bixad să fie organizat un bal. Acesta, de asemenea reușit, s-a soldat cu înființarea unei Reuniuni a damelor române din părțile Sătmăruului⁴⁵. Uneori, la serbările organizate într-o localitate, erau invitați și plugari din alte localități. Așa s-a întâmplat bunăoară la Seini, în 1885, când au fost prezenți invitați din Apa și din Vama⁴⁶. Statutele Reuniunii damelor române din părțile Sătmăruului n-au fost „întărite” de minister; s-a încercat și în 1885 un recurs⁴⁷.

O formă de manifestare a spiritului de emancipare românesc a constituit-o și înființarea unor instituții de credit. Spre exemplu în 1887 la Seini, protopopul Alexiu Berinde a reușit să pună bazele unei bănci populare⁴⁸, pentru ca în 1890 să fie înființată banca „Sătmăreana” cu sediul în același oraș în care pulsa și viață românească⁴⁹. Tribunalul a respins în primă instanță începerea activității întrucât protocoalele erau redactate în exclusivitate în limba română⁵⁰. În 1893 s-a înființat la Baia Mare banca „Gutinel”, casier interimar fiind Mihail Lucaciu, tatăl patriotului⁵¹. În 1906 s-a reușit înființarea Băncii „Arina” din Sanislău⁵².

În februarie 1898 George Pop de Băsești a făcut demersuri pentru înființarea unui despărțământ „Astra” în Sătmăr. S-a format un comitet format din Gavril Lazăr de Purcăreți, Vasile Lucaciu, Antoniu Gitta, G. Barbul și George Șuta⁵³. Mai târziu, presa românească consemna că despărțământul se constituia „cu chiu cu vai”⁵⁴.

Începutul secolului al XX-lea a însemnat pentru românii din Sătmăr și câteva exerciții electorale, purtate în mod mai mult sau mai puțin democratic. În cercul electoral parlamentar Medieșu Aurit candidează în anul 1905 avocatul român, dr. Andrei Doboși, care se va retrage însă înainte de începerea scrutinului⁵⁵. În 1906, când cercul electoral din Medieșu Aurit avea cca. 3115 alegători, din care 2600 de români, a candidat avocatul român dr. Ioan Tătar. Deși acesta a fost primit cu însuflețire în toate satele, dintre alegătorii români au fost prezenți la votare doar 600, „mulțămită mișeliilor cu husarii, gendarmerie și oamenii stăpânirii”⁵⁶, după cum consemnează presa vremii. Dintre cei care au avut curajul să meargă

⁴³ „Familia”, Oradea, XX, nr. 10, 4/16 martie 1884, p. 119.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 31, 29 iulie/10 august 1884, p. 375; *Ibidem*, nr. 33, 12/24 august 1884, p. 397-398.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 433-434.

⁴⁶ *Ibidem*, XXI, nr. 6, 10/22 februarie 1885, p. 72.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 27, 7/19 iulie 1885, p. 324.

⁴⁸ *Ibidem*, XXIII, nr. 6, 8/20 februarie 1887, p. 72.

⁴⁹ *Ibidem*, XXVI, nr. 48, 2/14 decembrie 1890, p. 579.

⁵⁰ *Ibidem*, XXVII, nr. 49, 8/20 decembrie 1891, p. 587.

⁵¹ *Ibidem*, XXIX, nr. 37, 12/24 septembrie 1893, p. 446.

⁵² *Ibidem*, XLII, nr. 27, 16/29 iulie 1906, p. 321.

⁵³ *Ibidem*, XXXIV, nr. 7, 15/27 februarie 1898, p. 84.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 35, 30 august/11 septembrie 1898, p. 419.

⁵⁵ „Tribuna”, Arad, IX, nr. 7 din 12/25 ianuarie 1905, p. 1, apud Ioan Tomole, *Românii din Crișana, Sălaj și Sătmăr în luptele național-electorale de la începutul secolului al XX-lea*, Baia Mare, Editura Gutinel, 1999, p. 146.

⁵⁶ *Ibidem*, X, nr. 95 din 18/31 mai 1906, p. 3-4, apud Ioan Tomole, *op. cit.*, p. 147.

la vot, sunt scoși în evidență în presă, „bravii cămărzeni”, negreștenii, boitenarii, bicsădenii, tripenii, boieneștenii, prilogenii, iojibenii și botizanii. Deși au pierdut lupta, românii medieșeni concluzionau: „Am pierdut izbânda, dar avem rezultatul moral, ce ni-a câștigat această alegere. Poporul începe a cunoaște puterea ce o are el în mână și a se deștepta la conștiința națională. Aceasta este chezașia noastră pentru viitor”⁵⁷.

În anul 1906 românii din cercul Cărășeu l-au avut drept candidat național român pe Constantin Lucaciu, care însă întrunește doar 787 de voturi, față de candidatul kossuthist Pilissy István, care câștigă cu 997 de voturi, consemnează publicația „Poporul român” din Budapesta, în nr. 58 din 22 aprilie/5 mai 1906. Cauzele insuccesului candidatului român sunt mai multe, printre ele aflându-se faptul că în acest cerc numărul alegătorilor unguri și șvabi era mai mare decât cel al românilor și faptul că puterile administrației de stat au recurs la presiuni și terorizări. Chiar dacă lupta națională în cercul Cărășeu s-a soldat cu un eșec, a ieșit în schimb la lumină spiritul de sacrificiu al acestor români de la granița de nord-vest a românismului⁵⁸.

În scrisoarea deschisă către alegătorii români din cercul Cărășeu, Constantin Lucaciu, laudând atitudinea preoților și dascălilor în lupta pentru cauza națională, consemna: „[...] Ce minunat! Ce impunător! N-a fost nici un preot din clerul marelui vostru cerc, nici unul barem, să stea sub stindardul contrarului. [...] Fericit poporul! Care are așa părinți și luminători, fericit clerul și dascălimea care poate sta în fruntea unui atare popor brav, luminat și dezinteresat; mărire și laudă patriei și diecezei, care are atari fii; bucurie arhipăstorului care păstorește o așa bună, înțeleaptă turmă românească [...]”⁵⁹.

S-au remarcat în această luptă mai cu seamă românii din Lipău, Pomi, Roșiori, Aciua, Tămaia, Borlești, Tătărești, Ardușat, Dorolț, Mădăras, Culciu, Amați – unde șovinismul unguresc s-a manifestat și în noaptea de 5 spre 6 mai 1906, fiind uciși aici mai mulți români⁶⁰, Giungi și Rușeni⁶¹.

Constantin Lucaciu va candida și în anul 1910 tot din partea cercului Cărășeu. În vederea alegerilor a efectuat din nou un turneu. În 3 mai 1910 a ținut o adunare în casa parohială de la Lipău, prezidată de protopopul Gheorghe Șuta, unde poporul – cca. 500 de oameni – l-a întâmpinat pe Constantin Lucaciu și pe însoțitorii săi cu mult entuziasm⁶². În data de 8 mai 1910 ajunge și la Craidorolț unde va fi întâmpinat cu căldură, atât de români, cât și de unguri și șvabi, ca și la Ghirișa, comună maghiară reformată⁶³, precum și la Giungi. În 15 mai 1910 Constantin Lucaciu ține adunări populare la Mădăras, unde întâlnirea cu alegătorii are loc la casa parohială și este prezidată de protopopul Ludovic Mărcuș, candidatul național vorbind despre „durerile și idealurile neamului românesc, despre programul de luptă al românilor”⁶⁴. A mai trecut apoi prin satele Hurez, Racova,

⁵⁷ *Ibidem*, apud Ioan Tomole, *op. cit.*, *ibidem*.

⁵⁸ Ioan Tomole, *op. cit.*, p. 135-136.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 136.

⁶⁰ „Tribuna”, X, nr. 88 din 9/22 mai 1906, p. 4, apud Ioan Tomole, *op. cit.*, p. 136-137.

⁶¹ „Gazeta de Dumnică”, Șimleu Silvaniei, anul III, nr. 19 din 20 mai 1906, p. 5-6, apud Ioan Tomole, *op. cit.*, 1999, p. 136.

⁶² „Tribuna”, Arad, XIV, nr. 91 din 28 aprilie/11 mai 1910, p. 6, apud Ioan Tomole, *op. cit.*, p. 137.

⁶³ Ioan Tomole, *op. cit.*, p. 139.

⁶⁴ „Lupta”, Budapesta, IV, nr. 79 din 7/20 mai 1910, p. 3, apud Ioan Tomole, *op. cit.*, p. 138.

Stâna, Soconzel, Hodișa, Medișa, Homorodu de Mijloc, Gerăușa, Solduba. Dar cu toate că pe lângă românii din satele vizitate, atât șvabii cât și maghiarii din Craidorolț, Ghirișa, Rătești, Socond, Șandra, Beltiug s-au alăturat părintelui Constantin Lucaciu și el însuși aprecia că „izbânda steagului e asigurată, de cumva nu vor fi terorizări și corumperi ca în trecut”, cu ocazia alegerilor din 2 iunie 1910, toate speranțele românilor au fost anihilate, căci „părintele Costantin Lucaciu, candidatul nostru, a renunțat azi la candidatură, fiindcă presiunea și corupția erau să ducă la vărsare de sânge”⁶⁵. Probabil tocmai faptul că părintele Lucaciu a izbutit să-i grupeze în jurul steagului său și pe șvabii din acest cerc, i-a întârâtat și mai mult pe „oligarhii” din comitat⁶⁶.

În 1912 românii sătmăreni suferă o mare decepție, pe plan bisericesc și național: alipirea la Episcopia de Hajdúdorog.

Cele 46 de parohii românești răpite în 1912 de la Episcopiile greco-catolice de Oradea și Gherla, încorporate cu forța la Episcopia greco-catolică de Hajdúdorog au fost: 42 de parohii din dieceza de Oradea (Amați, Sătmărel, Culciu Mare, Boghiș, Oar, Petea, Doba, Vetiş, Ciumești, Domănești, Ghenci, Moftinu Mic, Carei – parohia română, Resighea, Sanislău, Dindești, Andrid, Tiream, Portița, Vezendiu, Adoni, Curtuiuşeni, Tarcea, Galoşpetreu, Pişcolt, Văşad, Chiniz, Şilindru din România; Csegöld, Csengerújfalú, Porcsalma, Nyíracsad, Nyíradony, Nyírábrány, Almosd, Bagamér, Hosszupályi, Kakad, Nagy Léta – parohia română, Pocsaj, Vértes, Makó aflate azi în Ungaria); 4 erau în dieceza Gherlei: Botiz, Satu Mare – parohia română, Odoreu, Iojib⁶⁷.

În procesul de constituire a episcopiei de Hajdúdorog au avut loc mai multe episoade cu consecințe grave asupra populației românești. Printre acestea s-au numărat și conferințele episcopatului catolic și greco-catolic din Ungaria din 9 ianuarie, 9-10 noiembrie 1911 și 8 februarie 1912, unde delegații români au fost de acord în principiu cu crearea noii episcopii, dar cu condiția să fie consultați episcopii greco-catolici români în privința parohiilor care urmau să fie cedate⁶⁸. Atitudinea de cedare a episcopilor români, este însă discutabilă.

Programul noii episcopii a fost exprimat clar și prin cuvintele adresate de vicarul de Hajdúdorog, Mihail Jaczkovics lui Romul Marchiş: „... nu voi preoții ne trebuși, că voi și așa muriți, ci poporul vrem a-l câștiga”⁶⁹.

Despre înființarea episcopiei de Hajdúdorog ca o măsură politică, neavând în fapt nimic cu religia, stau mărturie și consemnările din presă: „Așa cum ni se înfățișează acum chestiunea episcopiei greco-catolice maghiare [...] ea are o tendință exclusiv politică: de a ridica o citadelă pentru ideea de stat maghiar și de-a putea zdrobi mai ușor în cadrul ei aspirațiile daco-române”⁷⁰.

⁶⁵ „Poporul român”, Budapesta, X, nr. 22 din 23 mai/5 iunie 1910, p. 2, apud Ioan Tomole, *op. cit.*, p. 144-145.

⁶⁶ „Gazeta Transilvaniei”, LXXIII, nr. 114 din 14 mai/ 6 iunie 1910, p. 2, apud p. Ioan Tomole, *op. cit.*, p. 145.

⁶⁷ Viorel Ciubotă, *Vicariatul național român din Carei*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997, p. 6.

⁶⁸ „Unirea”, nr. 56/7 iunie 1913, p. 3.

⁶⁹ Viorel Ciubotă, *Vicariatul național român din Carei*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997, p. 11.

⁷⁰ „Luceafărul”, nr. 7, 1912, apud Viorel Ciubotă, *Vicariatul național român din Carei*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997, p. 13.

Este cunoscut faptul că în județul Satu Mare s-au desfășurat unele dintre cele mai puternice proteste împotriva înființării acestei episcopii⁷¹. Drept urmare, și represiviunile îndreptate împotriva celor care și-au manifestat opoziția, au fost numeroase. Mai mulți români au fost condamnați la închisoare de către Tribunalul din Satu Mare, de pildă preotul Gheorghe Mureșan din Moftinu Mic și cei 14 credincioși ai săi⁷², Mihail Ciurdariu, tatăl martirului dr. Ioan Ciordaș de la Beiuș, care a suferit o condamnare de 3 luni închisoare⁷³ sau Ignațiu Chirvai, preot în Amați, care a stat sub pază preventivă la domiciliu „pentru simțămintele sale românești” din august 1916 până în ianuarie 1917, fiind internat apoi la Sopron până în 6 mai 1918⁷⁴.

Despre rolul Sătmarului în această luptă pentru păstrarea românității consemnează și ziarul „Unirea” următoarele: „Azi Sătmarul e în culmea chemării sale! Azi, când știe, că străinii voiesc cu forța, ori prin măguliri, a le răpi ce au mai dulce, mai scump: credința și limba, azi Sătmarul s-a făcut «Sentinelă»”⁷⁵.

Evenimentele neplăcute pentru românii din aceste părți au continuat și în timpul Primului Război Mondial. Astfel, în 31 august 1916, un raport al postului de jandarmi Tășnad, înaintat preturii din această localitate, preciza rezultatul anchetei făcute în cazul lui Gheorghe Filip din Santău, urmărit pentru „instigație” împotriva statului austro-ungar. Martorii oculari ai evenimentului declarau că acuzatul a luat atitudine, atunci când un călător aflat pe peronul gării din Santău a ofensat statul român⁷⁶.

În 13 noiembrie 1918 s-a ținut în sala mare a primăriei orașului Satu Mare adunarea populară a românilor din Satu Mare și împrejurimi, cu o masivă participare a românilor, sala devenind neîncăpătoare, potrivit celor scrise de preotul din Mădăras, Romul Buzilă⁷⁷. La acest eveniment major au luat parte delegați din cele cinci cercuri electorale situate în jurul orașului Satu Mare: cercul Sătmar, cercul Oașului, cercul Cinghir, cercul Ardud, orașul Satu Mare. Au participat și delegați din parohiile arondate Hajdúdorogului: preotul Romul Marchiș (Carei), Ioan Pușcaș (Culciu Mare), Ioan Anderco (Botiz), V. Ardelean (Vetiș), Victor Anderco (Odoreu), Ioan Mihalca (Sătmar), Iuliu Pop (Csegöld – Ungaria), Demetriu Pop (Boghiș), învățătorul Anania Măgdaș (Boghiș), precum și țărani Vasile Șuta (Sătmărel), V. Mureșan (Sătmărel), Mihai Ghetina (Doba), George Turți (Doba), George Tămaș (Ujfalău – Ungaria), Ioan Nagy, Alex Szabó (Boghiș), George Macovei (Vetiș), Iacob Moldovan (Moftinu Mic) etc⁷⁸.

⁷¹ *Lupta românilor...*, p. 366-443.

⁷² Ioan Ardeleanu-Senior, *Oameni din Sălaj. Momente din luptele naționale ale românilor sălăjeni*, Zalău, Așezământul tipografic „Lucașfăruș”, 1938, p. 181-184.

⁷³ *Lupta românilor...*, p. 400, 416, 420-421.

⁷⁴ Viorel Ciubotă, *Vicariatul național român din Carei*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997, p. 13.

⁷⁵ „Unirea”, XXII, nr. 47 din 4 mai 1912, p. 1.

⁷⁶ *Lupta românilor din Țara Silvaniei pentru drepturi politice și făurirea statului național unitar român (1905-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, p. 163-166.

⁷⁷ Viorel Câmpean, Viorel Ciubotă, Mihaela Sălceanu, *Mădăras. Contribuție monografică*, Fersig, Editura Maestro Tip, 2017, p. 202-203.

⁷⁸ Viorel Ciubotă, *Vicariatul național român din Carei*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997, p. 16-17.

La 1 Decembrie 1918 sătmărenii, adepți înflăcărați ai uniunii cu România, au fost prezenți la Alba Iulia în număr mare, delegația fiind formată din 117 români. Cu toate acestea, au trecut cinci luni până ca dorința populației românești de aici să devină realitate, situație dată atât de voința maghiarilor de a păstra cadrele statului maghiar – susținută de autoritățile maghiare prin diverse mijloace, unele mai pașnice, dar în primul rând dure, care au mers până la asasinarea românilor călăuziți de convingerile lor naționale, cât și datorită faptului că de la începutul lunii ianuarie 1919 Sătmarul a devenit o zonă situată în imediata apropiere de linia de demarcație între armata română și trupele maghiare⁷⁹. Pentru ilustrarea violențelor amintite mai sus, menționăm suprimarea fizică a șase români din Călinești-Oaș în decembrie 1918 și a lui Izidor Silaghi din Bicău în februarie 1919. Atmosfera de teroare din zilele și lunile următoare evenimentului astral de la Alba Iulia o găsim redată și într-o scrisoare a preotului Ioan Pușcaș din Apatiu adresată lui I. C. Barbul din Satu Mare: „Aici stările sunt deja insuportabile! Ungurii sunt foc și pară, viața ni-i periclitată. Pe mine sâmbătă m-au amenințat că m-or spnzura... În filii nu mai cutez a funga de când Mihai Balogh din Petin m-a atacat. Poporeni mi-i îngroapă popii cei de unguri... Foi de ale noastre nu-mi vine, eu nu cutez a ieși afară din comună, ba nici pe ulița nu umblu singur!”⁸⁰. Consecința a acestei atmosfere, situația românilor a devenit și mai gravă, concretizată prin demoralizare și apatie: nu mai fac manifestații, nu mai poartă tricolorul, citesc numai jurnale ungurești, mulți se refugiază în zona liberă sau la Oradea.

Luna martie a anului 1919, când s-a înființat Republica Ungară a Sfaturilor, a adus noi măsuri de represiune asupra românilor, care au încetat abia în a doua jumătate a lunii aprilie 1919, moment în care armata română a trecut la ofensivă, orașele Satu Mare și Carei fiind eliberate în ziua de 19 aprilie 1919, zi de dublă sărbătoare, căci era chiar Ajunul Paștelui. Se arătau zorii libertății și pentru români, care au început să-și construiască, în sfârșit, o nouă administrație, o parte din funcționarii vechii administrații depunând jurământ de credință față de statul român. Progrese vizibile ale renașterii sunt evidente încă din ultimul trimestru al anului 1919, când se înregistrează progrese în domeniul învățământului, culturii și se pun bazele primelor bănci românești⁸¹.

Și primul ziar românesc apărut în comitatul Sătmar⁸² păstrează în rândurile sale un apel către românii de o lege, de o limbă, de un suflet românesc, dornici de a scutura orice domnie străină.

Uneori timizi, alteori poticniți, cei 70 de pași cuprinși de la „primăvara libertății popoarelor” până la împlinirea idealului național, atestă faptul că și românii sătmăreni s-au integrat mișcării de emancipare a românilor transilvăneni.

⁷⁹ Viorel Ciubotă, *Lupta românilor sătmăreni pentru unire (1918-1919)*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmar, 2004, p. 324-325.

⁸⁰ Arhiva Ministerului Apărării Naționale Pitești, fond Marele Cartier General, dos. nr. 2166, f. 72, apud Viorel Ciubotă, *Lupta românilor sătmăreni pentru unire (1918-1919)*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmar, 2004, p. 325.

⁸¹ Viorel Ciubotă, *Lupta românilor sătmăreni pentru unire (1918-1919)*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmar, 2004, p. 326-329.

⁸² „Renașterea”, Baia Mare, I, nr. 2/7 ianuarie 1919.